

การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนต่อนโยบายสาธารณะ

Public participation in public policy

ศิลปวิชญ์ น้อยสมมิตร¹ และโชติกา แก่นธินา²

Sinlapawit Noisommit and Chotika Kantiya

Received: March 19, 2019

Revised: March 31, 2019

Accepted: March 31, 2019

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอ “การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนต่อนโยบายสาธารณะ” ซึ่งเป็นการนำเสนอมุมมองที่ต้องการให้ภาคประชาชนมีโอกาสได้มีส่วนร่วมในการเสนอความต้องการในฐานะพลเมืองของประเทศหรือผู้เสียภาษีให้กับประเทศย่อมจะมีสิทธิ และเสรีภาพในการร่วมกันเสนอความคิดเห็นเพื่อการวางแผน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีส่วนร่วมในการประเมินผล และการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะนั้น ๆ รวมถึงของโครงการต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งหลักการที่เห็นได้เด่นชัดมากที่สุดก็คือ การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน การมีความสามารถ และการมีความพร้อมที่จะเข้าร่วมรับฟังปัญหาต่าง ๆ ทั้งสามอย่างนี้เป็นจุดชนวนหลักในการส่งเสริมภาคประชาชนในการออกความคิดเห็นต่อระบบการบริหารกิจการนโยบายสาธารณะ ปรับปรุงภาระงานต่าง ๆ ให้ประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้นต่อไป

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วม, ประชาชน, นโยบายสาธารณะ

¹ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; Mahachulalongkornrajavidyalaya University

² กรมราชทัณฑ์ กระทรวงยุติธรรม; Department of Corrections, Ministry of Justice

Corresponding author, e-mail: sinlapawit@hotmail.com, Tel. 087-4545454

Abstract

This academic article Studies for presentation "Public participation in public policy", which presents a view that requires the public sector to have the opportunity to propose needs as citizens of the country or taxpayers for the country will have rights And the freedom to share ideas for planning Participate in decision making Participate in the evaluation And participation in the formulation of that public policy Including projects Equally the most obvious principle is Public sector participation ability and having readiness to participate in listening to various problems, these three problems are the main insulation points for promoting the public sector in issuing opinion on the business management system in public policy improve various workloads for greater efficiency and effectiveness.

Keywords: Participation, Public, Public Policy

บทนำ

การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นไม่สามารถให้คำจำกัดความที่ตายตัวได้ และมีการให้ความหมายต่าง ๆ กันในแต่ละภาคส่วนขึ้นอยู่กับความจำกัด หรือแม้กระทั่งภายในประเทศเดียวกัน ในการจะเข้าใจความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น จะต้องดูบริบทของแต่ละภาคส่วน และแต่ละประเทศและสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของประเทศนั้น” อย่างไรก็ตามที่ผ่านมา ประเทศไทยได้มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคส่วนต่าง ๆ ได้เสนอความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้มากมาย คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนจะนำมาซึ่งโอกาสที่จะทำให้สมาชิกของชุมชนและสังคมสามารถเข้ามามีส่วนร่วมและมีอิทธิพลในกระบวนการพัฒนาและการแบ่งสรรผลของการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ซึ่งหมายถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน (วิโรจน์ รูปดี, 2547)

การพัฒนานโยบายสาธารณะที่ดีจะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่ให้เสรีภาพแก่ผู้คนในสังคมได้มีส่วนร่วมทางการเมือง มีกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคมจากประชาชนที่มีความรู้และปัญญาเพื่อประโยชน์ของสังคมเป็นหลัก ส่วนเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคเป็นแนวคิดบนฐานธรรมชาติหรือธรรมะที่ทำให้คนในสังคมสามารถคิด ตัดสินใจ ใน

การปฏิบัติและเข้าร่วมทางการเมืองได้ด้วยแนวทางของปัจเจกบุคคลที่แตกต่างกันนำมาซึ่งการทำให้สังคมสามารถพัฒนาความรู้ความศรัทธาตลอดจนเข้าถึงสังคมแห่งปัญญาได้ ขณะเดียวกันความรู้และปัญญามีความสำคัญต่อหลักเสรีภาพของสังคมที่จะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขทำให้สังคมมีพลังเพราะสังคมสามารถปฏิบัติให้อยู่บนพื้นฐานของความรู้และปัญญาได้ การที่จะทำให้พลังปัจเจกจะหลอมรวมเป็นพลังร่วมได้นั้น จะต้องพัฒนาสนับสนุนให้เป็นพลังขับเคลื่อนทางสังคมบนฐานของจริยธรรม และพลังร่วมไม่ใช่อำนาจเพื่อใช้เป็นกลไกในการแสวงหาผลประโยชน์ทางการเมืองแต่เป็นพลังทางจริยธรรมเพื่อสังคมโดยรวม

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ คือ วิเคราะห์การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และกระบวนการพัฒนานโยบายสาธารณะที่ดี คือ กระบวนการพัฒนาที่ในสังคมไทยมีปัญหาอย่างไรบนพื้นฐานด้านความคิดทางด้านเสรีภาพ อำนาจ คุณธรรม และจริยธรรม ส่งผลให้การวิเคราะห์ทางด้านนโยบายสาธารณะและการมีส่วนร่วมในทางกรณีศึกษาของการพัฒนานโยบายสาธารณะที่ดีและทิศทางการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายในภาคประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชน

1. แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการกระทำที่มีจุดมุ่งหมายที่จะเข้าไปมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบาย การบริหารงานของรัฐ หรือการเลือกผู้นำรัฐบาลและการกระทำนั้นต้องเป็นการกระทำด้วยความสมัครใจซึ่งอาจเป็นไปในทางตรงหรือทางอ้อมก็ได้” และเป็นกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นไปโดยสมัครใจซึ่งสมาชิกในสังคมมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม ในการเลือกผู้ปกครองประเทศ การกำหนดนโยบายสาธารณะ การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งการติดตามข่าวสาร การอภิปราย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเข้าร่วมประชุม การบริจาคเงินและการติดต่อกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ลักษณะความกระตือรือร้นของการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองอาจพิจารณาได้จากการสมัครเป็นสมาชิกพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการ การเขียนและกล่าวสุนทรพจน์การณรงค์หาเสียงการแข่งขันเป็นเจ้าหน้าที่พรรคหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐแต่ไม่รวมถึงกิจกรรมที่ไม่สมัครใจ เช่น การเสียภาษี การเป็นทหารและหน้าที่ด้านตุลาการ (Mc Closky, H., 1968) ทางด้าน Milbrath มองว่า การมีส่วนร่วมทางการเมืองว่า “เป็นความพยายามของมนุษย์ที่จะอยู่ร่วมกันในสัมพันธ์ภาพที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน คือทุกรูปแบบของสังคมมนุษย์จะมีการเมืองในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งแฝงอยู่ด้วยเสมอ” (อำพร สุคนธ์ตันสุข, 2544) ส่วน Huntington and Dominguez ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม

ร่วมทางการเมืองว่าหมายถึงกิจกรรมหรือการกระทำของประชาชน ที่ต้องการมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาลโดยที่การกระทำเป็นไปได้ทั้งถูกต้องตามกฎหมายและไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ใช้กำลังหรือไม่ใช้กำลังทั้งที่สำเร็จและล้มเหลว ทั้งที่สมัครใจหรือไม่สมัครใจรวมทั้งกิจกรรมเกี่ยวกับการเลือก การร่วมรณรงค์หาเสียงหรือการรวมตัวกันเพื่อโน้มน้าวหรือกดดันต่อรัฐบาล ได้แก่ การประท้วง การใช้ความรุนแรงโดยที่เน้นการกระทำของประชาชนเอง (Autonomous Participation) หรือกิจกรรมเกี่ยวกับการปลุกกระตมประชาชน (Mobilization Participation) (Huntington, S. P. and G. Dominguez, 1975) ส่วนทิพาพร พิมพ์สุทธิ์ ให้ความหมายการมีส่วนร่วมทางการเมือง “หมายถึง การมีส่วนร่วมในการกระทำ (Activity) ของแต่ละบุคคล ซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายของรัฐบาล การมีส่วนร่วมที่มาจากแต่ละบุคคลโดยตรงต่อการตัดสินใจนโยบายของรัฐบาล เรียกว่าการมีส่วนร่วมโดยตนเอง และการมีส่วนร่วมซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายทางอ้อม เรียกว่า การมีส่วนร่วมโดยการถูกระดม” (วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ, 2547) นอกจากนี้ทางด้าน สิทธิพันธ์ พุทธหุน ระบุว่า การเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองว่า “เป็นกิจกรรมที่ราษฎรโดยส่วนตัวเองที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายของรัฐบาล” (สิทธิพันธ์ พุทธหุน, 2547)

นอกจากนี้ Myon Weiner ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทางการเมืองไว้ 10 ประการ ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วม หมายถึง การกระทำในการสนับสนุนหรือการกระทำในการเรียกร้องกับผู้นำของรัฐบาลในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยและเผด็จการก็ได้ เช่น การออกเสียงประชามติ
- 2) การมีส่วนร่วม หมายถึง ความพยายามที่สำเร็จในการสร้างผลกระทบต่อการดำเนินการของรัฐบาลหรือ การเลือกผู้นำรัฐบาล
- 3) การมีส่วนร่วม หมายถึง การกระทำหรือกิจกรรมทางการเมืองที่กำหนดไว้ในตัวบทกฎหมาย เช่น การออกเสียงเลือกตั้ง การยื่นข้อเรียกร้อง การวิ่งเต้นในเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นไปตามกฎหมาย ซึ่งการกระทำเหล่านี้จะต้องไม่ขัดกฎหมาย
- 4) การมีส่วนร่วมหมายถึงการใช้สิทธิเลือกตัวแทนเข้าไปใช้อำนาจแทนตัวเองในระบอบ ประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน
- 5) การมีส่วนร่วม หมายถึง ความรู้สึกแปลกแยกหรือแปลกปลอม หรือตีตนออกจากระบบการเมืองเนื่องจากการถูกกีดกันไม่ให้เขาได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วม

6) การมีส่วนร่วม หมายถึงการกระทำที่ต้นตอทางการเมือง ซึ่งการกระทำยังหมายรวมไปถึงการพูดคุยถกเถียงปัญหาทางการเมืองหรือพวกที่สนใจข่าวสารทางการเมืองในสื่อสารมวลชน ไม่จำเป็นจะต้องอยู่ในรูปของการใช้สิทธิเลือกตั้งเสมอไป

7) การมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นเป็นกิจกรรมทางการเมืองทุกชนิดทั้งแบบที่ใช้ความรุนแรงและไม่ใช้ความรุนแรง

8) การมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นกิจกรรมทางการเมืองและกิจกรรมที่มองว่าต้องมีจุดมุ่งหมายที่จะมีอิทธิพลต่อผู้นำทางการเมือง มีอิทธิพลต่อการปฏิบัติการและดำเนินการของข้าราชการด้วย

9) การมีส่วนร่วมบางคนก็มองเพียงการกระทำที่จะมีผลต่อการดำเนินการทางการเมืองระดับชาติเท่านั้น แต่ที่จริงก็รวมถึงการดำเนินการที่มีผลต่อการเมืองท้องถิ่นและระดับชาติ

10) การมีส่วนร่วมทางการเมืองคือการปฏิบัติทางการเมืองและเป็นกิจกรรมทุกชนิดที่เป็นการเมือง (นรนิติ เศรษฐบุตร, มปป)

กล่าวได้ว่า การเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกิจกรรมต่าง ๆ ตามความสมัครใจของประชาชนในฐานะสมาชิกในสังคมการเมืองที่จะเลือกกระทำซึ่งมีจุดมุ่งหมายทั้งทางตรงและทางอ้อมที่ต้องการมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบาย การดำเนินงานของรัฐบาลไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่นหรือในระดับชาติก็ตาม ซึ่งการกระทำนั้นอาจผิดกฎหมาย หรือถูกต้องตามกฎหมาย อาจใช้ความรุนแรงหรือไม่ใช้ความรุนแรง สำเร็จผลหรือไม่ หรือการกระทำโดยความสำนึกหรือถูกชักจูงระดมพลังก็ได้ (มยุรี ถนอมสุข, 2554)

2.2 ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (New Paradigm) ในการทำงานร่วมกับชุมชนดังนี้ การพัฒนาที่ทรงพลังและมีประสิทธิภาพได้ผลสูงสุดต้องเป็นการพัฒนาว่าระดมพลังที่สร้างสรรค์ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องบนพื้นฐานของการรู้จักสามัคคี การพัฒนาที่บูรณาการได้ต้องมีประชาชนและชุมชนเป็นแกนหลักโดยเป็นผู้กำหนดความต้องการในการพัฒนา เป็นผู้ดำเนินการและเป็นผู้รับผลของการพัฒนา องค์การชุมชนและการศึกษาเรียนรู้ของชุมชนคือ กลไกและกระบวนการที่สำคัญ การเรียนรู้จากการปฏิบัติการกิจร่วมกัน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีคุณภาพสอดคล้องกับความเป็นจริงในมิติต่าง ๆ ตลอดจนสามารถปรับเปลี่ยนได้อย่างเหมาะสมตามประสบการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้ (สมพร เพชรสงค์, 2541) ทางด้านประเวศ วะสี ได้เสนอข้อคิดเห็นในการพัฒนามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ทุกภาคส่วนจะมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันจากการปฏิบัติจริง ระบบทั้งระบบจึงมีพลังเพียงพอที่จะก่อให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกันการบริหารที่ดีและมีประสิทธิภาพ การพัฒนาองค์กรหรือชุมชนให้เกิดประสิทธิผลนั้น ต้องพัฒนาคนในชุมชนให้เกิดทักษะชีวิตคือ รู้จักคิด วิเคราะห์ และร่วมมือกันไม่ทำงานแบบแยกส่วน แท้ที่จริงทุก ๆ ชุมชนเป็นระบบปิดตัวเองและอ่อนแอ ควรมีทรัพยากรบุคคล จะรวมพลังกันนอกระบบและเข้าช่วยทำงานของส่วนรวม ไม่ว่าจะเป็นระดับชุมชน ท้องถิ่นหรือประเทศ ทั้งกระบวนการ AIC (Appreciation Influence Control) ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดความซาบซึ้ง รวมพลังชักจูงใจ และร่วมกันตัดสินใจร่วมกันในการพัฒนา เป็นการร่วมกันวิเคราะห์ชุมชนและร่วมกันแก้ปัญหา (ประเวศ วะสี, 2535)

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ

1) ทฤษฎีความเป็นผู้แทน (Representative) ทฤษฎีนี้เน้นความเป็นผู้แทนของผู้นำและถือว่าการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งหรือ ถอดถอนผู้นำ เป็นเครื่องหมายของการที่จะให้หลักประกันกับการบริหารงานที่ดี อย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้ เน้นเฉพาะการวางโครงสร้างสถาบัน เพื่อเป็นเครื่องมือในการให้ผู้ตามเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจขององค์กรอย่างแท้จริง ผู้ที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการตัดสินใจ ได้แก่บรรดาผู้นำต่าง ๆ ที่เสนอตัวเข้ามาสมัครรับเลือกตั้ง ส่วนผู้ตามนั้นเป็นเพียงไม้ประดับเท่านั้น

2) ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory democracy) ทฤษฎีนี้การมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์ไม่เฉพาะแค่การเข้าไปพิจารณาเลือกตั้ง หรือถอดถอนผู้นำเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวางนโยบาย ยิ่งกว่านั้น ทฤษฎีนี้ยังมองการมีส่วนร่วมเป็นการให้การศึกษา และพัฒนาการกระทำทางการเมืองและสังคมที่มีความรับผิดชอบนั้นคือการไม่ยอมให้มีส่วนร่วมที่นับว่าเป็นการคุกคามต่อเสรีภาพของผู้ตาม (ดิน ปรัชญพฤกษ์, 2533)

จะเห็นได้ว่าทั้ง 2 ทฤษฎีที่กล่าวมียุทธศาสตร์มองไปในส่วนของการมีส่วนร่วมทางสังคม เพราะการที่มนุษย์จะเข้าไปมีส่วนร่วมกระทำเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็ตาม ย่อมขึ้นอยู่กับทางเลือกผู้กระทำ และได้รับรวมปัจจัยที่ทำให้มนุษย์กระทำ หรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1) เป้าหมาย (Goals) การกระทำทุกอย่างจะต้องมีเป้าหมาย หรือมีวัตถุประสงค์ อาจจะเป็นความเชื่อ ความรู้สึก แลกเปลี่ยนของราชการ และอาจจะเป็นจากเงื่อนไขที่ตนเองหรือคนอื่นเป็นผู้กำหนดขึ้นให้เป็นไปตามความปรารถนา

2) ความเชื่อ (Belief) เป็นความคิดหรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นเอง โดยปราศจากการอ้างอิงใด ๆ ความเชื่อนี้จะมีอิทธิพลมากต่อการตัดสินใจ เพราะคนส่วนมากจะเลือกกระทำตามความเชื่อพื้นฐานที่เขามีอยู่ดั้งเดิม

3) ค่านิยม (Value) เป็นระบบหนึ่งของความเชื่อ การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมนั้นจะต้องสร้างเงื่อนไขในการดำรงชีวิต การที่จะทำหรือไม่ ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีพื้นฐานมาจากการที่สังคมนั้นตัดสินใจว่าดีหรือเลว

4) ความเคยชินและขนบธรรมเนียมประเพณี (Habits and Customs) เป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นมาจากความรับผิดชอบภายในกลุ่ม ซึ่งคนในสังคมจะยอมรับด้วยความเต็มใจ เป็นแบบอย่างที่เหมาะสมและมีเหตุผล การกระทำแสดงออกมาเช่นนี้เป็นเพราะความเคยชินและประเพณีดั้งเดิมที่ยึดถือกันมานาน

5) ความคาดหวัง (Expectation) เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในตัวเรา หรือที่เกิดขึ้นจากตัวบุคคล กลุ่มและสังคมที่คิดหรือหวังในตัวเรา ควรจะมีความเชื่อ มีความรู้สึกหรือแสดงการกระทำออกมาตามที่เขาต้องการ

6) ข้อผูกพัน (Commitments) เมื่อมีการรวมกลุ่มกิจกรรมพิเศษขึ้นในสังคม ก็มีข้อผูกพันที่สมาชิกในกลุ่มจะต้องทำตามสัญญา หรือข้อผูกพันที่กลุ่มได้ตั้งขึ้น

7) การบังคับ (Force) เป็นความรู้สึกของคนที่จะต้องกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยไม่มีทางออก อาจจะถูกบังคับโดยกฎหมายหรือกฎหมายก็ได้ การบังคับนี้จะรุนแรงกว่าสมัครใจทำเอง

8) โอกาส (Opportunity) เป็นความเชื่อของคนที่คิดว่าตนอยู่ในสถานการณ์ที่สามารถเลือกกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ตามโอกาสที่ตนมีอยู่ แต่บางคนก็ไม่มีโอกาสจะเลือกกระทำการสิ่งหนึ่งตามโอกาสที่ตนมีอยู่ เพราะสถานการณ์ไม่เอื้ออำนวย

9) ความสามารถ (Ability) การที่คนยอมรับว่าตนเองมีขีดความรู้ความสามารถเพียงใดที่จะสามารถกระทำการสิ่งใดที่ต้องการให้สำเร็จลุล่วงไปได้

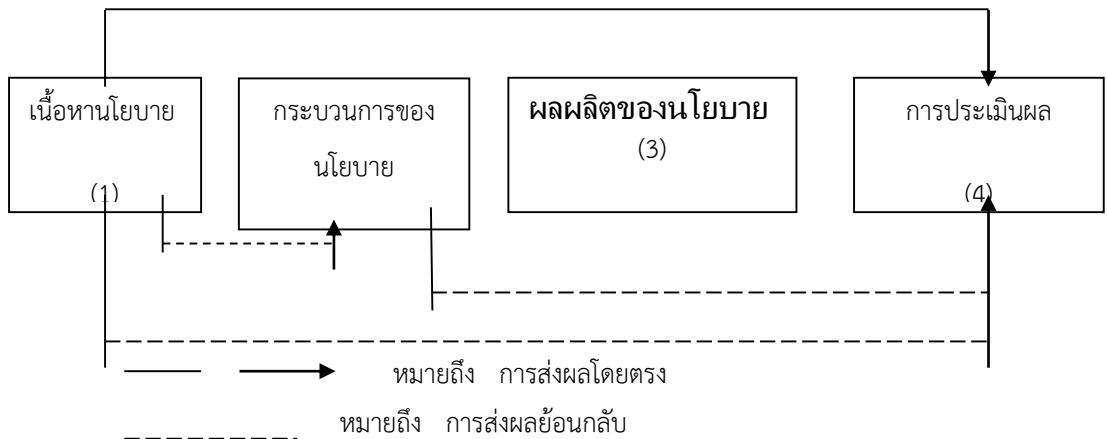
10) การสนับสนุน (Support) เป็นส่วนหนึ่งของการช่วยเหลือ หรือต่อต้าน ซึ่งเกิดจากตัวบุคคลหรือกลุ่มให้ความสนับสนุนด้านความคิด หรือเป็นแรงกระตุ้นให้คนกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไป เนื่องจากเขารู้สึกว่ามีผู้สนับสนุนให้เขาทำ (เสือ อภิชาติเกรียงไกร, 2543)

แนวคิดต่อมาพยายามให้ความสำคัญกับพนักงานในองค์การมากขึ้นโดยมองว่าพนักงานเป็นทรัพยากรที่มีค่าขององค์การ แนวคิดนี้เรียกว่าแนวคิดเชิงทรัพยากรมนุษย์ (Human Resources Approach) ขณะที่การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการองค์การเพื่อให้พนักงานเกิด

ความพึงพอใจ รูปแบบการสื่อสารในแนวคิดนี้เกิดขึ้นได้ทุกทิศทางและทุกรูปแบบ แนวคิดนี้รวมถึงแนวคิดกรอบโครงในการบริหารของเบลค และมูตัน ระบบการบริหารของไลเคิร์ตแบบที่ 4 และทฤษฎี Z ของอุชิและให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงในระบบย่อยหนึ่ง ๆ จะส่งผลกระทบต่อระบบย่อยอื่น ๆ และระบบใหญ่ในที่สุด นอกจากนั้นองค์การยังมีวัฒนธรรมของตนเองซึ่งประกอบขึ้นมาจากวัฒนธรรมย่อยของพนักงานและระบบย่อยต่าง ๆ

หลักของการมีส่วนร่วมในความหมายของการบริหารจัดการจะมีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับ “การตัดสินใจ” นั่นคือ การมีส่วนร่วมนั้น ๆ ได้นำไปสู่การตัดสินใจใด ๆ อย่างมีคุณค่าและอย่างชอบธรรมหรือไม่ ซึ่งในภาษาอังกฤษจะใช้คำว่า “Meaningful Participations” คือ การมีส่วนร่วมนั้น ๆ ทำขึ้นหรือวางระบบขึ้น ไม่ใช่เพียงเพื่อจะได้จัดทำให้มีแล้วเท่านั้น แต่การมีส่วนร่วมนั้น ๆ ได้นำไปสู่การพิจารณา ตัดสินใจ หากสมเหตุสมผล ต้องมีความชอบธรรมก็นำไปปฏิบัติ หากผู้มีอำนาจ คิดว่าไม่เหมาะสมก็ต้องอธิบายได้โดยมีมาตรฐานแห่งความชอบธรรม (Legitimacy) ในการตัดสินใจนั้น ๆ ที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับได้ ที่อาจจะขัดกับผลของการมีส่วนร่วม (สนธยา พลศรี, 2533)

การมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation) เป็นหัวใจของการพัฒนาชุมชน โดยเป็นทางรัฐประศาสนศาสตร์ในเรื่องของการปกครองตนเอง (Self-government) คือ ต้องการให้ประชาชนได้เข้าไปตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาทุก ๆ แขนง โดย โคเฮนและอ็อพโฮฟฟ์ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้กล่าวคือ การมีส่วนร่วมโดยทั่วไป หมายถึง การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจ (Decision Making) แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจเพียงอย่างเดียว ยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับขั้นตอนการปฏิบัติการ (Implementation) ด้วย เช่น ในการจัดองค์กร การกำหนดกิจกรรมพัฒนา เป็นต้น การตัดสินใจยังมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของผลประโยชน์ (Benefit) และการประเมินผล (Evaluation) ในกิจกรรมการพัฒนาด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าการตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการปฏิบัติการ แต่ก็เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการประเมินผลด้วยเหมือนกัน โดยที่ผลประโยชน์นั้นเป็นผลมาจากการปฏิบัติการ และผลประโยชน์ก็จะมาเป็นตัวกำหนดให้มีการประเมินผล ซึ่งต่างก็ได้รับผลมาจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้นนั่นเอง นอกจากนี้ก็จะมีผลสะท้อนกลับ (Feed - back) จากการประเมินผลและการปฏิบัติการกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วย ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 แสดงแนวคิดสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วม

จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมจะมี 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล ทุกขั้นตอนมีความสัมพันธ์กัน โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมที่ขั้นตอนการตัดสินใจเป็นประการสำคัญ ซึ่งในแนวทางการมีส่วนร่วมนั้นมุ่งให้ ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ที่มิพบทบทในททุก ๆ เรื่อง ไม่ใช่ที่กำหนดให้ประชาชนปฏิบัติตามในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่จะคิดขึ้นมา (อศิน รพีพัฒน์, 2527)

2.3 ขั้นตอนและกระบวนการการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถกระทำได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับกิจกรรมหากเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงแล้วก็ควรให้ประชาชนมีส่วนร่วมทุกกิจกรรมและทุกขั้นตอน นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวไว้ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การจัดทีมบริหารแบบมีส่วนร่วม โดยการกำหนดเป็นหลักการว่าจะบริหารในลักษณะของการบริหารเป็นทีม แบบมีส่วนร่วมเป็นหลักโดยให้ทุกคนในหน่วยงานได้ร่วมมือกันเป็นทีม ทำหน้าที่บริหารร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 1 การดำเนินการบริหารแบบมีส่วนร่วม เป็นขั้นตอนการบริหารตามกิจกรรมปกติ เช่น การวางแผน การกำหนดเป้าหมาย การแบ่งงาน การกำหนดหน้าที่ การ

มอบหมายงาน การติดตามผลงาน การแก้ปัญหาเป็นต้น โดยให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการพิจารณาและ ตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนาทีมงาน เป็นขั้นตอนการทำงานเป็นทีมและร่วมกันพัฒนาทีมงานโดยดำเนินการดังนี้

3.1) การร่วมทำงานเป็นทีม ได้แก่ การประชุมร่วมกันเพื่อศึกษาหรือทำความเข้าใจในหน้าที่ของทีมหรือของหน่วยงานว่า หน่วยงานนั้นมีหน้าที่อะไร เป้าหมายอย่างไร นโยบายอย่างไร แต่ละคนมีหน้าที่อะไรบ้าง โดยให้ทุกคนรู้หน้าที่ เป้าหมายของงานและมาตรฐานงานให้ชัดเจน และกำหนดให้ทุกคนได้ประชุมพบปะเพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจในการทำงาน เรียกได้ว่าทุกคนได้รู้งานและวิธีการทำงานร่วมกันแบบมีส่วนร่วม

3.2) การพัฒนาทีมงาน โดยดำเนินการเป็นลำดับขั้นตอนดังนี้

การพิจารณาปัญหาร่วมกัน โดยพิจารณาว่าในการทำงานนั้นมีปัญหาอะไรบ้าง โดยทุกคนระดมสมองเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้นการระดมสมองเป็นการคิดร่วมกันอย่างหนึ่งเพื่อให้โอกาสสมาชิกทุกคนเสนอปัญหาต่าง ๆ แล้วที่ประชุมช่วยกันจัดกลุ่มปัญหาและเรียงลำดับตามความสำคัญ ในการศึกษาปัญหาอาจมีการศึกษาข้อมูลหรือสถิติต่าง ๆ เพื่อนำเสนอรวมทั้งวิธีกลุ่มแบบ QC เป็นต้น

3.3) กลยุทธ์ในการพัฒนาทีมงานเป็นการใช้กระบวนการกลุ่มกระบวนการบริหารแบบมีส่วนร่วมมีขั้นตอนดังนี้

- การสร้างอุดมการณ์หรือปณิธานร่วมกัน
- การนำอุดมการณ์ไปยึดถือปฏิบัติ
- การประเมินตนเองว่าปฏิบัติตามอุดมการณ์ของกลุ่มเพียงใด
- การพัฒนาตนเองให้เป็นไปตามอุดมการณ์ที่ตั้งไว้ (ศักรินทร์ สุวรรณโรจน์

, 2541)

นอกจากนี้ยังพบกระบวนการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนการพัฒนา ซึ่งเป็นการวัดเชิงคุณภาพของการมีส่วนร่วมออกเป็น 5 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนตลอดจนมีส่วนร่วมในการกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผนการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงานตลอดจนกำหนดทรัพยากร และแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์ โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานงาน และการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วม ในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนา หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปแล้วนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งในการประเมินอาจปรากฏในรูปของการประเมินย่อย เป็นการประเมินผลการหน้าเป็นระยะ ๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรายยอด

กล่าวได้ว่า ทั้ง แนวคิด ทฤษฎี และขั้นตอนการมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ให้ความร่วมมือในการเข้าร่วมทำกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ขององค์กรซึ่งประกอบด้วยการร่วมกันวางแผนคิดแก้ไขปัญหา การดำเนินการปฏิบัติงานการติดตามผลและร่วมรักษามาตรฐานที่กลุ่มกำหนดขึ้น และมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ร่วมในความสำเร็จ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่เป้าหมายขององค์กร และสามารถบรรลุผลสำเร็จเป้าหมายที่กำหนดไว้โดยในการเข้าร่วมทำกิจกรรมนั้น ๆ จะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม อาทิ บุคคลได้รับการกระตุ้นที่ดี ทางด้านจิตใจ การรับรู้ทางความรู้สึก และได้รับการสนับสนุนอื่น ๆ จากบุคคลในองค์กรซึ่งผู้นำต้องมีบทบาทในการสนับสนุน

การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการรับบริการสาธารณะ

ประชาชนภายในประเทศประกอบด้วยระบบความสัมพันธ์ของคน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ อาชีพ ระบบการเมือง ระบบปกครอง โครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ซึ่งระบบเหล่านี้มีความสัมพันธ์ต่อกันและระหว่างกัน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามีความเชื่อมโยงกันชนิดที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ ดังนั้นในการดำเนินชีวิตของประชาชนหรือการบริหารราชการที่ส่งผลกระทบต่อสังคมทั้งในส่วนดีและส่วน

ไม่ดีทำให้เกิดความคิดความเห็น หากดีก็จะส่งเสริม หากไม่ดีก็จะต่อต้าน ดังนั้น ผู้นำการบริหารจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมในภาคประชาชนให้มากยิ่งขึ้นในระบบการบริหารราชการแผ่นดินทั้งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐอื่น ๆ เพื่อที่จะตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้และเกิดความพึงพอใจในที่สุดซึ่งผู้เขียนเห็นว่า ผู้นำการบริหารควรที่จะสร้างสิ่งเหล่านี้คือ

1) การสร้างกระบวนการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมที่ประชาชนสนใจร่วมกันเข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบร่วมแสดงความคิดเห็น รวมทั้งการติดตามประเมินผลเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ รวมไปถึงเกิดการประสานงานซึ่งกันและกันการทำงานในระยะเริ่มต้นอาจอาศัยผู้นำในการทำกิจกรรม และค่อยคลี่คลายไปสู่การร่วมมือและผลัดเปลี่ยนกันในการเข้ามามีส่วนร่วมบริหารกิจกรรมนั้น ๆ เพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการร่วมมือทั้งในการทำกิจกรรมและเรียนรู้จักการบริหารจัดการอย่างทั่วถึง อันเป็นประโยชน์ต่อชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนตามแนวทางสู่ความยั่งยืน ทั้งนี้การเข้าไปมีส่วนร่วมจะต้องเกิดจากความสมัครใจของประชาชนเอง

2) การสร้างความตระหนักร่วมถึงปัญหาที่จะต้องวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาสังคมและร่วมกันวางแผนตัดสินใจในการดำเนินงานพัฒนาร่วมกัน การร่วมระดมทุนด้วยการปฏิบัติงานจะทำให้มีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินงานอย่างใกล้ชิด เมื่อได้ติดตามประเมินผลการดำเนินงานทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจในกระบวนการผลประโยชน์ที่ได้คือความสำเร็จ

3) การตรวจสอบและประเมินผลการบริหารของหน่วยงานรัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งตัวแทนจากหน่วยงานรัฐ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ครู เป็นต้น หน่วยงานที่รับผิดชอบจะส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าร่วมกันในการพัฒนาและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของตนซึ่งตัวแทนภาครัฐจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีและให้โอกาสอย่างเต็มที่ไมใช่ทำตัวขัดขวางการมีส่วนร่วมของประชาชนเสียเองซึ่งพบได้ในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย

4) ร่วมทำ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมกันประเมินผลและร่วมกันรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งในการส่งเสริมดังกล่าวจะพบมากในพื้นที่ที่มีความสามัคคีกันในหมู่คณะและพื้นที่นั้น ๆ จะได้รับชื่อเสียงและการไปศึกษาดูงานจากหลายพื้นที่ ในลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้ว่าประโยชน์ที่เกิดขึ้นไม่ได้ตกอยู่ที่ผู้นำการบริหารเพียงคนเดียวแต่หมายถึงผลความสำเร็จของประชาชนทั้งหมดหรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การแก้ปัญหาทางสังคม หรือการพัฒนาอะไร ๆ ก็แล้วแต่หากไม่

สามารถสร้างความสามัคคีกันได้ ก็ยากที่จะประสบผลสำเร็จ ฉะนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นก้าวแรกแห่งความสำเร็จในกิจการงานทุกอย่าง

บทสรุป

การมีส่วนร่วมของประชาชนกับนโยบายสาธารณะในความหมายกว้างซึ่งมักจะคาบเกี่ยวกับกับการพัฒนานั้นก็คือ การให้โอกาสประชาชนเป็นฝ่ายการตัดสินใจ กำหนดปัญหาความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เป็นการเสริมพลังอำนาจ ให้แก่ประชาชน/กลุ่ม/องค์กรชุมชนให้สามารถระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจ และควบคุมดูแลกิจกรรมต่าง ๆ ใน ชุมชนมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ สามารถกำหนดการดำรงชีวิตได้ด้วยตนเองให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามความจำเป็นอย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถพัฒนาศักยภาพของประชาชน/ชุมชนในด้านภูมิปัญญา ทักษะ ความรู้ ความสามารถ และการจัดการและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกได้ และประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างมีอิสระ การทำงานต้องเน้นในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน เนื่องจากพลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมายได้ ทั้งนี้ การจะเกิดสภาพของการมีส่วนร่วมของประชาชนตามความหมายที่กล่าวถึงข้างต้น จะต้องเกิดสภาพการณ์หรือเงื่อนไขสำคัญคือ การมีความตระหนักและความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนที่มีจำนวนมากพอต่อการริเริ่มโครงการ/กิจกรรมหนึ่งกิจกรรมใดเพื่อที่จะการเปลี่ยนแปลงที่เป็นความต้องการของส่วนรวม ทั้งนี้ ความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของปัจเจกชน บุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้ามารับผิดชอบเพื่อการดำเนินการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการโดยมีลักษณะเป็นการกระทำผ่านกลุ่ม หรือองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

เอกสารอ้างอิง

- ชาญชัย ศิลปะอวยชัยและคณะ. (2542). *ความต้องการมีส่วนร่วมจัดการศึกษาในท้องถิ่นของสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดแพร่*. (รายงานวิจัย). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ติน ประยูรพงศ์. (2533). *ภาวะผู้นำและการมีส่วนร่วมพฤติกรรมในองค์การหน่วยที่ 2*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ทวีทอง หงส์วิวัฒน์. (2527). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ทศพล กฤตยพิสิฐ. (2538). *การมีส่วนร่วมของกำนันผู้ใหญ่บ้านเขตหนองจอกที่มีโครงการ/กิจกรรมการพัฒนาตามแนวทาง บวร และบรม เพื่อสร้างอุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง*. (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นรนิติ เศรษฐบุตร. (มปป.). *แนวคิดการมีส่วนร่วมทางการเมือง* ในเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเพื่อรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองท้องถิ่น. (อัดสำเนา).
- นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. (2533). *นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชน ในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภารพิมพ์.
- ประเวศ วะสี. (2535). *การพัฒนาพลังสร้างสรรค์ระดับองค์กร*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- ปรัชญา เวสารัชช์. (2528). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อชนบท*. (รายงานวิจัย). กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร. (2541). *เอกสารประกอบการศึกษาวิชา สค.651 ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พัชรพล วงศ์จิต. (2544). *การมีส่วนร่วมของประชาชนตามโครงการสมาชิกแจ้งข่าวอาชญากรรม ในเขตอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่*. (สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- พิชัยยุทธ สิงห์สหาย. (2546). *การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการดำเนินโครงการกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมือง: ศึกษาเฉพาะกรณีกิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- มยุรี ถนอมสุข. (2554). *การรับรู้ข่าวสารทางการเมืองกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนิสิต ภาควิชาพลศึกษาและกีฬา คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน*. (รายงานการวิจัย). นครปฐม: มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์.
- ยุรัตน์ วุฒิเมธี. (2526). *หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: ไทยอนุเคราะห์ไทย.
- วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ. (2547). *วัฒนธรรมทางการเมือง*. ในเอกสารการสอนชุดวิชาสถาบัน และกระบวนการทางการเมือง หน้าที่ 6. (พิมพ์ครั้งที่ 4). นนทบุรี: มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมมาธิราช.
- วิโรจน์ รูปดี. (2547). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการแยกประเภทขยะของเทศบาลเมือง เพชรบูรณ์*. (สารนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศักรินทร์ สุวรรณโรจน์. (2541). *นักบริหารกับเทคนิคการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานข้าราชการ ครู.
- สนธยา พลศรี. (2533). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ เอส พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.
- สมพร เพชรสงค์. (2541). *กระบวนการค้นหาลู่ชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานข้าราชการครู.
- สิทธิพันธ์ พุทธหนุน. (2547). *ทางเลือกของมวลประชา*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย รามคำแหง.
- เสื่อ อภิชาติเกรียงไกร. (2543). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ กรณีพื้นที่ ลุ่มน้ำลำตะคอง จังหวัดนครราชสีมา*. (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการ จัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อศิน รพีพัฒน์. (2527). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรม ไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์นโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล.

อำพร สุคนธ์ตันสุข. (2544). *การมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ
ชั้นสูงในจังหวัดขอนแก่น*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

Huntington, S. P. and G. Dominguez. (1975). Political Development. In Fred, G. and
W. N. Polsby (EDS.). *Handbook Political Science: Non Government Politic.*
R, Massachusetta: Addison Wesley.

Mc Closky, H. (1968). *Political Participation*. In *International Encyclopedia of the
Social Science*. New York: McMillan and Free Press.